

ANDERLE ÁDÁM:

## A „FEKETE LEGENDA” MAGYARORSZÁGON a 19–20. SZÁZADBAN

A történettudománynak a spanyol történelem vizsgálatakor sajátos fogalommal és jelenséggel kell számolnia: az ún. „fekete legendával”. E fogalommal jellemzik a történészek a spanyol történelmet eltakaró, negatív értékítéleteket hordozó torzításokat, melyek sokrétegű fekete szövedék-ként borítják be a spanyol múltat, a spanyolokat.

A „fekete legenda” nyomán kialakult – ma már meglehetősen jól jellemezhető – összkép Spanyolországot és a spanyolokat az inkvizíciót elfogadó, buta, fanatikus, a kultúrnépek között hatni nem tudó népként ábrázolja: mely mindig kész az erőszakos tettekre, mely a haladás, az újítások ellensége. *Julio Juderias* e jellemzését *Swerker Arnoldsson* gazdagította, aki e motívumok mellett a „fekete legenda” korai és finom szöveit is felfedte. A spanyol barbár, hamis, gőgös, buja és műveletlen, felszínes és kevertfajú – szóltak a középkori, újkori érvelések, mondja *Arnoldsson*, s ezek századunkra hagyományozódtak.

Ha a „fekete legenda” kialakulását kutatjuk, világosan kitetszik, hogy születése, fejlődése az egységes Spanyolország kialakulásával, az erős ibériai állam nagyhatalmi politikai aspirációival és szerepvállalásával kapcsolatos, mely Itália és Nyugat-Európa rivális hatalmaival állította tartósan szembe Hispánia katolikus uralkodóit és államát. Politikai propaganda és hamis eszmék, mondhatjuk tehát, amelyeket megkövült zárványokként – sokszor a valóság helyett – őrzött meg a tudatosan torzító politikai emlékezet, és hagyományozott át a történetírásra.

A spanyol történelem vizsgálatakor tehát a kutatásnak állandó historiográfiai feladata a torzítások finom rétegeinek lehántása a spanyol múlttól.

A legenda kialakulásának első fázisa Itáliában érhető tetten, ahol a Katalóniai Korona aspirációi (Szicília, Szardínia, Dél-Itália) és a velük érkező katalán, valenciai kereskedők miatt, már a 15. században erős spanyolelleses sztereotípiák voltak forgalomban.

Ez főbiává a 16. században vált, különösen Róma kirablása után (*Sacco di Roma*, 1527). Ekkor már a spanyol állam által elnyomott Itália, amelyet súlyos adók, egy gyarmati típusú elnyomás igazságtalanságai sújtottak, ezek erősítették fel a spanyolfóbiát, és az egész társadalomban

elterjesztették. Itália gazdasági és kulturális hanyatlását is a spanyolok itáliai uralmával kapcsolták össze.<sup>1</sup>

Ám, míg a katolikus Itália és a spanyolokkal ekkor az európai hegemóniáért harcoló Franciaország – a mórokkal, részben a zsidókkal kapcsolatos türelem miatt – etreneknek minősítette a spanyol uralkodókat, az ekkor kibontakozó reformációs irányzatok éppen ellenkezőleg: a bigottság, a katolikus fanatizmus képeit vetítették a spanyolokról.

Németalföld, Németország, Anglia, amelyek tartós politikai konfliktusba kerültek az erős Spanyolország katolikus uralkodóival, ezeket a sztereotípiákat gazdagították. Ezért nem véletlen, hogy e legenda kulcsalakjai V. Károly, II. Fülöp és Don Carlos, illetve főképpen a 16. század eseményei. A német protestáns röplapirodalomban, a népi énekekben V. Károly sátáni támogatásáról olvashatunk. Luther Márton maga is nagy szerepet játszott e sötét spanyolelles kép kialakításában – amelyet az is segített, hogy a harcos jezsuita rend spanyol bázison alakult meg. A születő német nacionalizmus fajlag alsóbbrendű népként mutatta be a spanyolokat, mert „feketékkel keverednek”. A németalföldi szabadságharc idején a holland propagandaháború rajzolta meg azt az erősen sötét spanyol-képet, főleg az inkvizíciós rémtettek felnagyított képét, amely Kelet-Európa felé is erősen terjedt. Orániai Vilmos Apológiája ennek már egyik fő példája lehetne. Maga a Don Carlos legenda is németalföldi eredetű. Itt vetik meg alapját a véres király (II. Fülöp) és a szabadsághős fiú (Carlos) képének, mely Schillernél nyert művészi megfogalmazást. Ez a protestáns propaganda a spanyolok amerikai jelenlétét, akcióit is felhasználta ebben a nemzetközi ideológiai harcban, különösen Las Casas írásait, aki az indiánok pusztulását, kiirtását megrázóan mutatta be írásaiban.

Meg kell említeni, hogy a török által fenyegetett országokban ez a negatív megítélés eltűnt a 16–17. században, helyébe a spanyol katona dicsérete lépett.

A „fekete legenda” a 16–17. században alakult ki. Igazi kivirágzása és Európában való elterjedése viszont a 19. századi liberalizmus korszakára esik, ám közben a felvilágosodás írói is nagy szerepet játszottak elterjesztésében. A francia felvilágosodás írói gyűjtötték ugyanis össze a spanyolokról kialakult nézetek mozaikjait, összegezték és gyűrták egységes *legendává*. Rajtuk keresztül terjedt szét Európaszerte immár a „fekete legenda”.

A „fekete legenda” évszázados kreációja a 19. században az európai liberálisok feudalizmus elleni harcának rendelődött alá, része lett az

antifeudális polgári ideológiának. Ezért főleg a német liberális történetírók, a francia restauráció történészei, majd a pozitivisták (Rotteck, Guizot, Buckle) terjesztették képeit – nagy hatással.

Ám látszik az is, hogy ebben az európai ideológiai küzdelemben a múlt század közepétől, a konzervatív katolikus romantikus felfogásokban egy ellenkező előjelű – rózsaszín – kép is formálódni kezdett a „fekete legenda” ellentételezéseként.

Új fejezetet a fiatal Egyesült Államok spanyolelles propagandája jelentett a 18. század végétől, amikor a fiatal állam a „fekete legendával” a spanyol Amerikától való különbségét akarta megindokolni, illetve latin-amerikai aspirációi megalapozására használta fel. A 20. században Latin-Amerika elmaradottságát a spanyol örökséggel kapcsolták össze, az imperialista tőkebehatolás és hatásai nem igen kaptak szerepet ezekben az észak-amerikai érvelésekben. Sőt, a spanyol „fekete legenda” képei a latin-amerikaiakra is rávetítődtek az észak-amerikai propagandában.<sup>2</sup>

Meg kell azonban azt is mondani, hogy a 20. században *Franco egész rendszere* – mely maga is harcot kezdett a „fekete legenda” ellen, ám csak egy ellenkező előjelű apologetikus „rózsaszín legenda” megszületésére futotta propagandájából<sup>3</sup> – mintha maga is e legenda megtestesülése lett volna, hitelesítve az európai progresszió szemében a „fekete legenda” régi sémáit.

Ezzel is számolnunk kell, amikor feltesszük a kérdést: a magyar marxista történetírás miért nem lépett fel határozottan és kritikusan e negatív sztereotípiák ellen – annak ellenére, hogy Marx Spanyolországról szóló írásai alkalmasak lehettek volna másfajta kép megrajzolására is?<sup>4</sup>

Amikor azt vizsgáljuk, hogy a 19–20. századi magyar világgépben a spanyolok, illetve Spanyolország hogyan van jelen, szükséges tehát számításba venni a „fekete legenda” jelenségét kettős értelemben is. A 19. századi Magyarország a századelőn felvetette a társadalmi haladás kérdését, s ezt össze kellett kapcsolnia a nemzeti függetlenségért és a Habsburgok ellen vívott harc kérdésével. Ebben a küzdelemben a *spanyol Habsburgok* miatt a „fekete legenda” sémája különleges szerepet kaphatott a magyar Habsburg-ellenes nemzeti ideológia kiformalásában. A legenda létét, terjedését ez a sajátos magyar koordinátarendszer teszi érthetővé.<sup>5</sup>

Igen erőteljesen tapintható ki ez az alaphelyzet *Fessler Ignác Aurél* 1810-ben írott *Die alten und die neuen Spanier* című, igen színvonalas könyvében, amely típuskönyvnek is tekinthető e tekintetben. A mű

Robertson erős hatását mutatja, a spanyol államot és különösen a spanyol Habsburgokat meglepő bátorsággal negatívan mutatja be, igen közepes tehetségű emberként V. Károlyt például, aki a „nemzet ellenére dolgozik”; ellentétpárja Fesslernél Ximenes bíboros idealizált képe, akit „mindenütt a feudalizmus pusztulásának belátása vezetett”.

Nem tanulság nélküli – a többnépű-nemzetiségű magyar királyságnak, a magyar nemesi progressziónak szóló üzenetként is értékelhető – az is, ahogy Fessler a spanyolországi népek egymásközi viszálykodására utal, amely szerinte mindig a despotizmus elleni küzdelmet gyengítette. Fessler könyve a kortárs magyar olvasó számára meglepő módon letépte a Habsburgok homlokáról a dicsőség babérjait. Műve nagy hatású olvasmányvá vált: Katona, Czuczor, Madách, Arany, Szigligeti, stb. könyvespolcain megtalálható. Némi poézissel azt mondhatnánk: Fessler könyve a Habsburgok „detronizálását” jelentette – a „fekete legenda” sztereotípiáinak felhasználásával, miközben a spanyol *nép* negatív ábrázolása, valószínűleg romantikus hatásra, elmaradt.

A spanyol Habsburgok, az 1848 előtti magyar ismeretterjesztésben, az európai liberális felfogást tükrözve, eszelős, vakbuzgó alakok, körülötük pedig „a fanatizmus minden szörnye”. Ezt a sötét történelmi képet a Szent Szövetség támogatásával megszülető spanyol *restauráció* reakciós politikája és terrorja, amelynek a kortársak szemtanúi lehettek, csak hi-tesítette.

E kép elemei megjelentek például némi egyszerűsítéssel Táncsics elemi iskolák számára írott *Világtörténetében* is – de általánosan elterjedt képként is felfogható 1848 előtt. Ugyanakkor jelen van 1848 előtt egy kevésbé erős Habsburg-barát szellemű spanyolkép is, amelyet Prescott Katolikus Királyokról szóló könyvének fordítása is elősegített.

A szabadságharc bukása után születő spanyol történelemrajzokban a vereség élménye erősítette a „fekete legendát”. *Szilágyi Virgil*, aki széles külföldi olvasmánybázisra épít, könyvében a Habsburg uralkodók önkényének az eredményeként láttatja a spanyol hanyatlást, a spanyol történelem pedig a Habsburg despotizmus elleni harcként, a zsarnokság-szabadság ellentéteiben manifesztálódik.

Szilágyi Virgil művét politikai indítékok hozták létre: a *comuneros* mozgalom (túl)értékelésében (modern tőkés polgárságként ábrázolja a spanyol városokat) és leverésében a 48-as szabadságharc leverését is gyászolja. Királyképei – pl. II. Fülöpről – a klasszikus liberális sztereotípiák, azoknál némileg sötétebb tónussal: gonosz, kegyetlen, hatalmas zsarnokként jelennek meg a spanyol uralkodók. A legenda képei 48 veresége után

túldimenzionáltakká váltak Szilágyinál, ám a *centralisták* nézetein nevelkedett értelmiségi a spanyol felkeléseket értelmetlennek tartja. Nemcsak a comuneros mozgalomról, hanem a katalán felkelésről (1640) alkotott megítélése is ezt jelzi. Ellentétben viszont Fesslerrel, elsősorban *D'Aulnoy* hatására a lusta, büszke, gáláns, álszent buja vonások lettek Szilágyinál a spanyol népkarakter fő vonásai.

Az 1849–1867 közötti írások ezt a felfogást azonban általában némileg árnyaltabban, kevesebb túlzással képviselik. *Hunfalvy János* kiegyensúlyozott tudományos felfogása azt is jelzi, hogy a 19. századi történeti kutatások átvétele már a „fekete legenda” halványulásához is támogatást adott. *Somhegyi Ferenc* írásának pedig fontos sajátossága, hogy a spanyol Habsburgok sötét korszakával szemben a „dicső múltat” az arab korszakban fedezi fel.

Ennek ellenére, a kiegyezés előtti művekből feltáruló spanyolkép alapszínét még mindig a „fekete legenda” adja, melyben erősen jelen volt az antiklerikalizmus is. Számos ismeretterjesztő íráson túl, *Szász Károly* II. Fülöpről szóló tanulmánya érdemel említést, amelyet Prescott könyvére támaszkodva írt meg – egy protestáns típusú spanyolelleses felfogást közvetítve a magyar olvasóknak.

Ellenáramlat kibontakozásának kezdetét jelzi *Danielik N. János* Kolumbuszról írott meglehetősen tudománytalan könyve, amely a spanyol egyház apológiáját zengi, Spanyolország pedig a „lovagiasság hazájaként” jelenik meg. A Habsburgok éppúgy, mint az Inkvizíció, „csak a kölcsönt fizették vissza” a protestánsoknak, érvel az író. Danielik jellegzetes pillanatot jelez: az ő írásaival jelennek meg Magyarországon tudatos vállalásként a „fekete legendával” szemben fellépő, *konzervatív apologetikus* történetfelfogás érvei. Ebben a gondolatmenetben a spanyol hanyatlás immár nem a Habsburgok bűne, hanem a Nagy Armada vihar által történt elpusztulásából eredeztethető. A paraguayi jezsuita-redukciók idilljét is ő közvetíti magyar olvasóinak először, ellensúlyozva a Voltaire óta ismert negatív képet.

Ezt a konzervatív, rózsaszín felfogást nagyobb ügyességgel és színvonalal képviselte *Fraknoi Vilmos*, aki első magyar kutatóként spanyol állami levéltárakban is dolgozott. Elsősorban a spanyol külpolitikáról fontos új, reális információkat ad, ám az egyházzól szólva, őt is erős apológia jellemzi.

Ha az 1849–67/70 közötti periódust értékelni kívánjuk, megállapítható: ebben az időszakban, miközben a klerikális szemlélet megerősödése a spanyol történelem idealizálásának a kezdetét jelezte, a liberálisok fekete

sémái dogmatikusan megmerevedtek, sok esetben pedig érdekes reakciós átváltozásoknak és deformálódásnak is tanúi lehetünk.

Ez jól tükröződik *Mangold Lajosnál*, akinél – ellentétben a korábbi liberális felfogással, mely a spanyol *uralkodókat* vette célba – csupán a *spanyol nép* negatív megítélését láthatjuk. A spanyolt becületes munkától irtózó, bárgyú, gögös és szolgalelkű népként ábrázolja.

E „magyar liberalizmus” erős reakciósságát és fordulatát – témánk szempontjából – legjellemzőbben *Trefort Ágoston* képviselte, aki *Mignet* felett tartott emlékbeszédében a Párizsi Kommunre való reagálását is kifejezte. Trefort, Mignet munkáit elemezve, a „fekete legenda” magyar munkás- és forradalomellenes verzióját alkotta meg. Szerinte V. Károly levelei „olyan vadságot tüntetnek föl, mintha azokat Robespierre vagy Saint-Juste írta volna. Az inquisitio eljárása is iszonyatos volt, elmondhatni, hogy a francia kommunisták és demagógok a spanyol királytól tanulták az uralkodás ezen formáját”.

II. Fülöp pedig, Trefort szerint, élénken emlékeztet Robespierre-re.

Ezt a szélsőséges elfogultságot a kor magyar liberális sémái nem követik – az ezidőben írott művek többségének spanyolképe inkább laposságával tűnik ki. Kivétel a kolozsvári történészek néhány írása, akik *Ranke* nyomán a spanyol külpolitikáról írtak, fontos publikált forrásokat is felhasználva.

A „fekete legenda” és az apologetikus felfogások diszkrét vitájának kimenetelét Marczali Henrik egyetemes műveivel jól illusztrálhatjuk, melyek a történésznek az apologetikus felfogás előtti kapitulációját is jelentették. Az 1883-ban írt *Újkor története*, és az 1908-ban publikált *Nagy Képes Világtörténet* közötti eltérések határozottan a konzervatív, apologetikus nézetek elfogadását tükröző fordulatról tudósítanak, úgy, hogy közben bizonyos régi sztereotípiák is felerősödnek. Megfogható ez V. Károly értékelésének 1908-as idealizálásában, a spanyol arisztokrácia megítélésében bekövetkező fordulatban (amelynek „nemzeti feladatairól” ír), a spanyol hódítás és gyarmatosítás feldicsérésében – Danielik szellemében. Az *Újkor történetében* még kitapintható demokratizmus eltűnt. 1908-ban a nép és uralkodó közötti harmóniáról esik szó. A spanyol nép, úgymond, „nem politikai szabadságra tört, hanem csak arra, hogy vele együttérző urat szolgáljon”. II. Fülöp, mint „a spanyol nép akaratának teljes hatalmú végrehajtója” tűnik élénk, amely népben egyébként „a büszkeség lustasággal párosul”.

A korábbi liberális értékelések, melyek a *comunero*st pozitív előjellel

interpretálták, eltűnnek; a felkelés „túlkapásairól” e „forradalom” rettenetes káraitól esik szó.

Több szerzői megjegyzés utal arra, hogy a Nagy Képes Világtörténet írása idején Marczaliban a századforduló tömegmozgalmainak hatására (is) változott a spanyol történelem megítélése az *Újkor történeté*-hez képest.

Különös szimbiózis figyelhető meg Marczalinál: miközben az uralkodókat illetően az apologetikus-idillikus tónus erősödik, a nép negatív megítélésében viszont a liberális „fekete legenda” sémái erősödnek fel a *Nagy Képes Világtörténet*ben. Például: „A spanyol lelkületnek megfelel a harciasság, az elszántság a döntő pillanatban, de nem a folyamatos anyagi és szellemi munka”.

Különösen a *Budapesti Szemlében* jelent meg a századfordulón több komoly tanulmány. Közülük *Károlyi Árpád: Az igazi Don Carlos* című tanulmánya emelkedik ki. Károlyi tanulmánya az első a magyar történeti irodalomban, amely a „fekete legenda” egyik kulcsmotívuma kapcsán nemcsak azt bizonyítja be, hogy a Don Carlost idealizáló felfogásoknak nincs alapjuk, de részletes historiográfiai áttekintés alapján bemutatja a legenda kialakulásának okait és folyamatát, Schillerben találva meg a végső Mestert. Károlyi tehát az első magyar szerző, aki figyelmeztet arra: a spanyolokról, a spanyol történelemről kialakult képzetek jórészt torzítások.

A Károlyi által képviselt egyensúly azonban kivétel: az apologetikus, rózsaszín oldal felé való átbillenés folyamata érzékelhető, amelynek durva példái az Akadémiát sem kerülték el. *Ballagi Aladár* spanyol inkvizícióról tartott akadémiai székfoglalója például antiszemizmusával tűnik ki. Ballagi a zsidók kiűzéséből vezeti le a „faj csodás kiterjedését”, ami a nagyhatalmi státuszban jutott kifejezésre. A spanyol „vaskezű kormányok” idealizálása ezidőben a mélypont, amely azonban tartósnak mutatkozik: Ballagi gondolatmenete többször ismétlődik ezidőbeli más tanulmányokban. Az inkvizícióról szóló történeti irodalom a harcos és primitív katolikus esszékben például a „rémregény” minősítést kapja.

A „fekete legenda” liberális tradíciója azonban századunk első két évtizedében még erőteljesen továbbélt. Vulgarizált és primitív megnyilvánulásai mellett (pl. Sós Józsefnél, aki szerint „a spanyol nép szegénysége lelki sötétségére vezethető vissza”), s a szociáldemokrata munkásmozgalomhoz kötődő értelmiségieknél is megtaláljuk sémáit. Képviselői, pl. Wolfner Pál, a Spanyolország és gyarmatai közötti viszonyt a II. Internacionálé revizionistáinak felfogása alapján minősítették negatívan: „Gyar-

matosítani csak úgy lehet, ha az anyaország és a gyarmat között egységes kapcsolat van”.

Két színvonalas munka emelendő ki az egyre hanyatló század eleji liberális irányzatból: *Márki Sándoré* és *Domanovszky Sándoré*. Mindkettő demokratikus platformról adott színvonalas, gazdag és kiegyensúlyozott összképet Spanyolország történelméről. Márki a spanyol hanyatlás okaként a „rémmuralmat és a türelmetlenséget” jelöli meg.

Új, modern érv viszont a korábbiakhoz képest II. Fülöp „militarizmusának” elítélése. Domanovszkynak pedig gazdaságtörténeti felfogása érdemel említést, aki – ekkor ez roppant új felvetés az egész európai történetírás vonatkozásában is – a juhtenyésztés negatív hatásait veti fel.

A kiegyezés periódusában tehát a „fekete legenda” képeinek kizárólagossága megszűnt, eltolódás következett be a szinképen – de nem egyértelműen csak a történelmi igazság irányában. Az új, „rózsaszín legenda” formálódásának első stációjánál vagyunk – amely a *Horthy-korszakban* válik hivatalos és uralkodó felfogássá.

E kor uralkodó történetírása nem törekedett objektív, tudományos szemléletre és teljesítményre. A szellemtörténetírás a spanyol történelem bemutatását is a Horthy-diktatúra igazolásának szolgálatába igyekezett állítani, irracionalizmusa pedig nyilvánvalóvá vált. A liberális szemlélet viszont, mely a „fekete legenda” továbbélését is jelentette, egyre sekélyesebb-összszínvonalon élt tovább.

Az 1920-as évek elején, amikor az elűzött Habsburg család Spanyolországban telepedett le, a két politikai rendszer (Primo de Rivera és Horthy diktatúrája) hasonlósága és jó politikai kapcsolatai adták meg a lehetőséget ahhoz, hogy főképp katolikus szerzetesek eljussanak Spanyolországba, annak levéltáraiba. Ennek kapcsán folytatódik az 1867 után elinduló spanyol útleírás-irodalom. Ezek közé tartozik *Böle Kornél* dominikánus szerzetes műve is. Jelentőségét azonban elsősorban a bevezető tanulmány adja, melyet *Kőrösy Albin* írt „Spanyolország hajdan és most” címmel.

Kőrösy már ismeri a „fekete legenda” fogalmát, melyet a spanyol történelem torzításainak gyűjtőfogalmaként jellemez. Ám maga Böle könyve arra utal, hogy a „fekete legenda” elleni harcot nem a történeti valóság feltárásának igénye indokolja. Böle pedig szintén a „fekete legenda” szétszakítását tűzi ki célul: „Alig van ország, melyet oly kevéssé ismernének vagy alaposan félre ne ismernének, mint Spanyolország. Politikai



féltékenységből, hithű katolikus mivoltáért és egyéb okok miatt sikerült befeketíteni, agyonrágalmazni...”

S felteszi a kérdést: „Szabad egy színgkatolikus néppel ily igazságtalannak lenni?” Ám a royalista és konzervatív Böle spanyolszimpátiája rendkívül redukált alapon áll: „És a hála érzete is ösztönzi (ti. a magyar népet, A. Á.), hogy megismerje és megbecsülve megszeresse azt a földet, melynek népe oly nemesen látja vendégül száműzött királyi családunkat”.

Kőrösy Albin is a „fekete legenda” széttörését vállalta feladatául az 1920-as évek elején, mert „róla (ti. Spanyolországról A. Á.) nálunk is még hamis, ferde, fölényes megjegyzések röpködnek szájról szájra, még pedig nem is éppen csak a tudatlanok körében. Itt az ideje, hogy ezek a téves nézetek oda kerüljenek, ahova valók: a tudatlanság, az elfogultság lomtárába”.

Kőrösy igénye nagyon korszerű volt, ám ennek ő maga sem tudott maradéktalanul eleget tenni. Ebben történetfilozófiai korlátai, a szellem-történeti felfogás akadályozta meg. A véletlen tényezők abszolutizálása (pl. a vihar szerepe az Armada pusztulásában, s ebből a hanyatlás levezetése), az indeterminista felfogás és a pszichologizmus elsősorban a koncepció pillérei. Magyaráztatnak ugyanis meglehetősen szegényes, ha Kőrösy például úgy véli, hogy „...a minden áron üdvözülni akarás hite hívva tesz minden anyagi jóra irányuló törekvést. A túlvilági élettel való törődés gondja ma is ott ül a legtöbb spanyol komor arcán”. A spanyol nép és kultúrája iránti őszinte és mély tisztelete, *A spanyol irodalom története* című könyvének részletekben hatalmas gazdagsága – mely magyarul máig egyetlen összefoglalás e témáról – ugyanakkor kiegyensúlyozza Kőrösy koncepcionális gyengéit.

A szellem-történetírás módszerének minden negatív következménye tanulmányozható *Juhász Vilmos* könyvében. Ezért illusztrációul az ő művét választottuk. A spanyolt „az időből kiesettség titokzatos légköre veszi körül” – írja Juhász, aki, ti. a spanyol, a keltáktól örökölte „az államalkotó tehetség hiányát”. A kasztíliaikat viszont a „végtelen vágyakozás szelleme” hajtotta a felfedezések felé.

Elfogult katolicizmusa erős antiszemizmussal párosult, mely a fasiszta fajelmélettel töltődött. Az inkvizíció célja: „küzdelem a fajtisztaság és a vallástisztaság fenntartásáért”, véli. Az uralkodók azért támogatták, mert „meg akarták óvni a spanyolok további elszidósodását”. Tudománytalan platformja Ballagit idézi, de az érdekes az, hogy ugyanakkor beépíti a „fekete legenda” bizonyos elemeit is koncepciójába, – például amikor arról ír, hogy a spanyol „megveti a szorgalmat és a munkáját”.

Juhász későbbi, már a II. világháború alatt írott könyvében azonban antiszemitizmusa némileg enyhült, miközben felfogásának alapjai érintetlenek maradtak. Új elemként viszont ekkori művében a „népi elem a hódításban” formula jelent meg.<sup>6</sup>

E gondolatkörben egyébként több egyháztörténeti mű (Csóka Lajos, Ijjas Antal) születik, több ismeretterjesztő könyv és cikk mellett.

A liberális felfogás legtipikusabb produktuma viszont *Tolnai Világtörténete*. Szerzői, szerkesztői közt ott találjuk Ballagi Aladárt és Mangold Lajost is.

A liberális „fekete legenda” igen alacsony színvonalú továbbélését reprezentálja a „Tolnai”: a spanyol lusta, ábrándozó, kegyetlen... és még sorolhatnánk a sémákat, melyek erős forradalomellenességgel párosulnak: a *comuneros* felkelés egyenesen „kommunista jellegű” lett, Spanyolország pedig „rothadó és züllött ország”.

Az 1919–1944 közötti periódus lehangoló átlagszínvonalából két szerző emelkedik ki. *Hajnal István*, aki a számára kevésbé szimpatikus „racionális társadalmakba” sorolja Spanyolországot. Hajnal mintha Marx felfogását ismételné, amikor a spanyol fejlődést az oszmán birodaloméval rokonítja. Rendkívül korszerűen mutatja be, hogy a spanyol abszolutizmus nem belső forrásokból táplálkozik, hanem extravertált jellegű. – A németalföldiek győzelmét viszont a spanyolok felett a hollandok „szokásszerű” társadalmi teszi érthetővé. Hajnal érdeme, hogy túllépett a „fekete” vagy „rózsaszín” dilemmán, és fejlődési típusként szemlélte a spanyol történelmet.

A másik kiemelkedő tanulmány a *Századunk* 1928-as évfolyamában jelent meg. *Seltman Rezső* spanyol inkvizícióról szóló tanulmánya egy hamisításra történő válasz. 1928-ban ugyanis *Havas Károly* neve alatt megjelent egy könyv, *Az inkvizíció története* címmel. Seltman azonban bizonyította, hogy e könyv valójában Ch. H. Zea inkvizícióról szóló műve német, rövidített kiadásának rossz magyar fordítása.

E könyv kapcsán széles historiográfiai áttekintést ad Seltman az inkvizíció történetéről. Írása erőteljes elutasítása az antiszemita interpretációknak is, amikor rámutat: a zsidókat onnan üzték ki, ahol őslakók voltak. Ranke nyomán Seltman kiemeli: az inkvizíció valójában az abszolutizmus eszköze volt. Polgári humanista alapállásról – bemutatva az inkvizíció szervezetét, működését – írt kritikát az inkvizícióról.

1945 után az előző ellenforradalmi kurzus által táplált szellemtör-

téneti alapvetésű konzervatív apológia természetesen lejáratta magát tudománytalanságával és a rendszerhez való szoros kötődésével. Ez a tény, valamint a Franco-diktatúra léte, mely maga is a keresztény-konzervatív előjelű rózsaszín apológia terjesztője volt, egyaránt a „fekete legenda” korábbi liberális sémái számára nyújtott inkább kedvező terepet. Ezért is lehetünk tanúi főként az antiklerikális jellegű fekete sztereotípiák újbóli jelentkezésének. Ám ebből nem következett a „fekete legenda” valamiféle reneszánsza. Ez ellen hatott a formálódó fiatal magyar marxista történettudomány növekvő befolyása is. De nem lett ebből realisabb spanyolkép sem, miután nem folytak ilyen irányú kutatások. Tulajdonképpen a Spanyolországról, a spanyol történelemtől alkotott kép inkább leszűkült és elhomályosult az 1950-es években. Minden bizonnyal szerepet játszott ebben az is, hogy Spanyolországgal nem tartott fenn Magyarország diplomáciai kapcsolatot sem. Az 1960-as évektől azonban néhány egyéni kezdeményezés érdemel említést. *Wittman Tibor* és *Nyina Mickun* 16–17. századra vonatkozó kutatásai és tanulmányai, valamint az elmúlt évtizedben *Harsányi Iván* írásai<sup>7</sup> érdemelnek elsősorban említést a polgárháborús memoáriumok mellett.<sup>8</sup> Ám kevés történeti tárgyú könyvet fordítottunk le ezidőben magyarra,<sup>9</sup> így azt lehet feltételezni, hogy a magyar köztudat Spanyolország-képe meglehetősen leszűkült és hézagos. Az ELTE Spanyol Tanszéke munkatársainak irodalomtörténeti jellegű tanulmányai sem lehettek köztudatformáló erejűek. Így valószínűleg leginkább a turizmussal kapcsolatos kiadványok formálhatják jelenleg a magyar közvélemény spanyolképét.

Itt lenne az ideje tehát a spanyol történelemre irányuló elmélyültebb kutatásoknak, annál is inkább, mert a spanyol történeti fejlődés és az egész ibériai régió fejlődése nem kevés analógiával és tanulsággal szolgálhat a Közép-Kelet-Európa régióját kutatók számára.

### *Jegyzetek*

1. A „fekete legenda” nemzetközi szakirodalmából a legfontosabbak *Julian Juderias*: *La leyenda negra: Estudios acerca del concepto de España en el extranjero*. 13. kiad. Madrid, 1954. (először 1914-ben publikálták); *Sverker Arnoldsson*: *La leyenda negra: Estudios sobre sus origenes*. Göteborg, 1960. (Magyar recenzio Wittman Tibor tollából, *Világtörténet*, 5–6. szám, Budapest, 1965. 182–183); *Philip Wayne Powell*: *Tree of Hate. Propaganda and Prejudices Affecting United States Relations with the Hispanic World*. New York–London, 1971.;

2. Vö. *Ph. W. Powel* könyvét. A Latin-Amerikával való jó kapcsolat és realisabb képalakítás céljából indítják meg 1918-ban az USA-ban a *Hispanic American Historical Review*-et.
3. Lásd pl. az *Acción Española* (1931–36) számaint; vagy a *Revista de las Indias*-t, amelyet 1941-ben indít a francóista kultúrpolitika, éppen egy apologetikus történeti kép kialakítása céljából. Ezzel deformálta azt a századfordulón megszülető spanyol történetírói törekvést, mely felvetette a „fekete legenda” meghaladásának fontosságát. Vö. például *Juan Bardina: Leyenda perjudicial: La inferioridad del español. Union Ibero Americana*. 1918. 3. szám, 26–30.
4. Marx–Engels Művei. 10. k. Budapest, 1965.
5. Lásd erről bővebben: *Anderle Ádám: A spanyol abszolutizmus képe a XIX. és a XX. században Magyarországon.* (Bölcsészdoktori értekezés) Szeged, 1967. (kézirat), és Uő.: *Der spanische Absolutismus in der ungarischen Geschichtsliteratur des XIX. und XX. Jahrhunderts. Acta Historica, Szeged*, 1968.
6. Ezt a felfogást képviseli az ekkor lefordított francia mű is: *Louis Bertrand: Spanyolország története.* Budapest, 1937.
7. Wittman Tibor spanyol tárgyú tanulmányait a *Historia de la economía colonial hispanoamericana.* Akadémiai, 1975. tartalmazza. *Nyina Mickun* a Mestáról szóló tanulmányait francia nyelvű könyvben foglalta össze. (*La Mesta au XVIII<sup>e</sup> siècle. Etude d'histoire sociale et économique de l'Espagne au XVIII<sup>e</sup> siècle.* Akadémiai, 1983.) *Harsányi Iván* a spanyol polgárháborúról közölt fontos tanulmányokat.
8. V.ö. *Györkei Jenő: Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban.* Budapest, 1977. Zrínyi Kiadó.
9. *J. García: A XX. századi Spanyolország.* Kossuth, 1973. *Pierre Vilar: Spanyolország története.* Budapest, 1983. Gondolat.

#### *Felhasznált irodalom*

- Stancsics Mihály:* Általános világtörténet ifjúság számára. Buda, 1841.  
*Robertson...* Amerikai története. Fordította Tanárky János, Pest, 1807. I–II. k.  
*Szilágyi Virgil:* Az újkor története. Pest, 1850.  
*Lassu István:* II. Filep spanyol király legyőzhetetlen hajós serege. Tudományos Gyűjtemény, 1825. XII. k. 25–44.  
*Kazinczy Gábor:* Spanyol irodalmi állapotok. Tudománytár, 1842. VI. k. 161–66.  
*Fessler:* Die alten und die neuen Spanier. I–II. k.  
*Hunfalvy János:* Egyetemes történelem. I–III. k. Pest, 1851.  
*Somhegyi Ferenc:* Egyetemes Világtörténet. I–III. k. 5. kiad. 1874.  
*Szász Károly:* II. Fülöp. Budapesti Szemle 1858. IV. k. 48–80, 331–60.  
*Danielik N. János:* Columbus, vagy Amerika felfedezése. Pest, 1856.  
*Fraknói Vilmos:* Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában. Századok, 1869. 150–165.  
*Fraknói Vilmos:* Az állami javak saecularisatioja Francia-, Spanyol-, és Olaszországban. Pest, 1872.  
*Mangold Lajos:* Világtörténelem. 2. kiad. I–III. k. Bp. 1883–85.  
*Mika Sándor:* Richelieu bíbornok-miniszter befolyása Franciaországra és Európára. Kolozsvár, 1879.

- Gergely Sámuel*: XIV. Lajos és a spanyol örökösödés kérdése a pyreneusi békétől az aacheni békéig. Kolozsvár, 1879.
- Joó Imre*: Richelieu bíbornok-miniszter hatása Franciaországra és Európára. Nagykőrös, 1896. Az előszóban megjegyzi, e tanulmányát 1881-ben Kolozsvárott írta.
- Trefort Ágoston*: Emlékbeszéd Mignet Ferenc... felett. MTA Emlékbeszédek, II. k. 1885. jan. 26.
- Marczali H.*: Az Újkor története. I–II. k. (Ribáry világtörténet), Bp. 1883.
- Marczali Henrik*: Nagy Képes Világtörténet. Budapest, 1908.
- „rf”: Egy spanyol realista festő. Budapesti Szemle, 1890. 64. k. 207–30.
- W.G. Velázquez*: Budapesti Szemle, 1908. 134. k. 392–415.
- Károlyi Árpád*: Az igazi Don Carlos. Budapesti Szemle 1892. 70. k. 223–53.
- Ballagi Aladár*: A spanyol inquisitio. Akadémiai Értesítő 1904. XV. k. 12. füzet, 533–50.
- Petrányi Ferenc*: Az inkvizíció. Kalocsa. 1908.
- Lukács József*: Felolvasások a váci katolikus líceumban. Az inkvizíció c. rész. Vác. 1906. 29–46.
- Márki Sándor*: Az Újkor és a Legújabb kor története. Bp. é. n.
- Domanovszky Sándor*: Egyetemes történelem. II. k. Bp. 1911.
- Csuday Jenő*: Spanyolország története a középkorban, Bp. 1914.  
uő. Spanyolország története az Újkorban, Bp. 1915.  
uő. Dél-Amerika, Bp. 1909.
- Wolfner Pál*: A történelmi fejlődés rövid vázlat. Bp. 1906.
- Böle Kornél*: Spanyolország. Bp. 1927.
- Juhász Vilmos*: Spanyolország és Portugália. Bp. 1933.
- Kőrösy Albin*: A spanyol irodalom története Bp. 1930.
- Juhász Vilmos*: A nagy hódítók. Bp. é. n.
- Ijjas Antal*: Az egyház és az uralkodói abszolutizmus Bp. 1941.
- Hajnal István*: Az Újkor története. Bp. 1936.
- Tolnai Világtörténelme. 10–13. k. Bp. é. n. Mi az 1927-ben induló új kiadást használtuk.
- Seltman Rezső*: Az inkvizíció a történelmi kutatások megvilágításában. Századunk, 1928. 1. sz. 1–14.